

Antoni Esteve i Subirana

(23.12.1902 - 13.06.1979)

Antoni Esteve i Subirana

PER JACINT CORBELLA I CORBELLA

EL DOCTOR ANTONI ESTEVE I SUBIRANA (MANRESA, 1902 - BARCELONA, 1979)

Introducció

Hi ha hagut alguns membres de l'Institut que han tingut una gran projecció ciutadana. Altres han preferit passar més desapercebuts, però en ells sovint hi trobem també una vàlua extraordinària. Això encara ha estat més clar en les persones que han format part de l'IEC en temps de foscor, de repressió, en què calia a més de tot una considerable discreció. Un exemple típic d'aquesta situació és la del doctor Esteve, científic valuós, identificat plenament amb el que significa l'Institut, creador a més d'una gran indústria, amb una bona expansió internacional, i aquí persona molt discreta. Per valorar la seva tasca de més de vint-i-cinc anys a l'IEC, pràcticament tots en el temps de la dictadura, cal situar-lo dins del marc global de tota la seva activitat.

El doctor Antoni Esteve ha estat una personalitat típica i característica de la ciència i la tècnica aplicades a Catalunya en el segle xx. Savi, dotat de gran intel·ligència, va començar com a científic que prometia, amb una tesi interessant, però aviat va deixar la ciència pura, més en el camp de la botànica, per l'aplicada, en el camp concret de la farmàcia i al cap dels anys de la gran farmàcia industrial. Però al mateix temps, i en una etapa particularment difícil per a la vida col·lectiva del país, va seguir en aquest vessant científic, i fou membre de la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans durant més de vint-i-cinc anys, del 1952 al 1979, i de la qual va ser president, i fou també membre i president de la Societat Catalana de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques. Però aquests, que són els que hem de valorar aquí, no són ara els aspectes més coneguts de la seva activitat en un temps d'ombra.

Igualment fou membre, i president, de l'Acadèmia de Farmàcia de Barcelona, ara Acadèmia de Farmàcia de Catalunya. I encara va escriure alguna monografia, més d'una seixantena d'articles, molts en col·laboració, en un temps en què el nombre d'articles, de

«papers», no era significatiu, ni a ell li importava en aquest sentit. És a dir, aquestes publicacions venien pel treball fet, per l'interès de fer-lo, no pas per una necessitat competitiva, com passa sovint ara. Queda doncs una figura de savi, de treballador científic.

Junt amb això una discreció personal molt visible, amb més ganes de passar inadvertidament que no pas amb interès de lluïment personal, amb una visió política molt diferent de la que dominava el país, amb activitat en aquest camp també discreta per poc sorollosa, i en part després gairebé desconeguda. Tot això va fer que l'any 1952 fos escollit membre de la Secció de Ciències, en un temps encara de «catacumbes» a l'Institut, però que requeria una confiança gran per part del que significava l'orientació de l'IEC. Aquí surt la persona de confiança de pedra picada.

I encara un tercer vessant, que potser sigui a la llarga el més important. La sensació de pertànyer a una nissaga, de tenir una tradició familiar que el lliga i condiona i l'exigeix. L'any 1929 Antoni Esteve, havent mort jove el seu pare, es fa càrrec d'una farmàcia a Manresa, a la plaça de l'Om. La família portava gairebé cent cinquanta anys dedicada a la farmàcia a Manresa, primer a l'Hospital de Sant Andreu i després en aquesta botiga de la plaça, que encara avui obre cada dia les portes, lligada al mateix tronc familiar. Antoni Esteve era el cinquè de la nissaga. Avui, a la placca que hi ha al carrer, la llista ja s'ha allargat a set noms. Allà inicià un laboratori, al començament petit, de preparació de medicaments fruit de la seva recerca, en part. Alguns anys després, el 1942, el laboratori es traslladà a Barcelona i avui és una de les grans indústries del país. Aquí tenim el creador d'empresa des de la tradició familiar.

En l'estudi de l'obra d'Antoni Esteve, que és complexa, podem destriar-ne els capítols següents:

- La tradició familiar. La nissaga, els orígens antics. La influència del pare.
- L'inici científic. Els estudis i la tesi.
- L'etapa de la farmàcia a Manresa. El pas a la farmàcia: la rebotiga i la política manresana. El laboratori i l'inici de la recerca.
- El pas de la indústria a Barcelona. El desenvolupament.
- Activitat acadèmica. L'Institut. La Societat Catalana de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques. La Societat Catalana de Biologia.
- L'Acadèmia de Farmàcia.
- L'obra escrita. La recerca.
- Els col·laboradors.

L'estudi de l'obra d'Antoni Esteve no pot separar-se de la farmàcia familiar de Manresa ni del que això significa. Ja s'ha dit que ell és la cinquena generació d'una línia evolutiva que després continua. El seu pare, Josep Esteve i Seguí, que morí massa jove, el 1927, havia estat una de les personalitats importants de la vida social i cultural de Manresa en el primer terç del segle. La seva rebotiga era potser el lloc amb més inquietud intel·lectual de la ciutat, i allà s'hi reunien gent d'ideologia diversa, des de la més confessional (el metge Oleguer Miró, l'historiador Sarret i Arbós, el polític Soler i March) fins a la més oberta socialment, al seu cap potser el mateix Esteve i Seguí, o Pius Font i Quer. I tot en un marc de molt catalanisme.

Els tres primers membres d'aquesta línia d'apotecaris tenen un vessant més professional, en el sentit que no se'ls coneixen altres inquietuds. El quart, Josep Esteve i Seguí, és qui fa el canvi: la farmàcia ja és més que una botiga. També comença a fer alguns preparats. Antoni Esteve, que es fa càrrec de la farmàcia quan té vint-i-sis anys, segueix la influència directa de l'orientació del pare: creixement en la tècnica i la indústria, compromís ciutadà. Veiem qui són els antecessors. La nissaga ha estat recordada pel propi doctor Esteve en la seva *Memòria autobiogràfica*, del 1973, i referida diverses vegades, si més no en l'àmbit manresà, principalment per Josep M. Gasol, Ramon Cornet i d'altres.¹

1. Sobre aquests aspectes de la nissaga vegeu principalment: Antoni ESTEVE, *Memòria autobiogràfica*, 1973, mecanoscrit de 43 p. dipositat a l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa. És una font important de dades, que proporciona informació considerable, més sobre aspectes personals i de família, però també del desenvolupament de la indústria. Permet copsar bastant la personalitat de l'autor. Ha estat considerada com un element a tenir en compte dins de les fonts de records personals de l'època a Manresa. Vegeu Ignasi TORRENT, «Les fonts escrites», a Manuel RIU (dir.), *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, Manresa, Caixa d'Estalvis de Manresa, 1991, 3 v., I, nota 6 bis 2, p. 56; Josep M. GASOL, «Antoni Esteve i Subirana. *In memoriam*», *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, 1 (1981), p. 13-23; Ramon CORNET I ARBOIX, *Farmàcies i farmacèutics del segle XIX a Manresa*, Manresa, Caixa d'Estalvis de Manresa, 1987, 2 v., vegeu I, p. 151-190.

Sobre Antoni Esteve i Subirana mateix vegeu també, entre altres treballs: Un ciutadà de Manresa: «Esperit investigador i promotor. Remembrança del doctor Antoni Esteve i Subirana», *Regió 7* (Manresa, 26 juny 1979); Josep LAPORTE, «Personalitat científica del Dr. Antoni Esteve», *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, 1 (1981), p. 25-29; s. a., «Bibliografia d'Antoni Esteve i Subirana», *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, 1 (1981), p. 31-40; pàgina web: <http://www.esteve.org>; s. a., «En memoria del Dr. Antonio Esteve Subirana», a REIAL ACADEMIA DE FARMÀCIA DE BARCELONA, *Sesión inaugural 1980*, p. 79-80; Oriol CASASSAS, «Evocació de Josep Puche i Àlvarez, Conrad Xalabarder i Puig i Antoni Esteve i Subirana», a SOCIETAT CATALANA DE BIOLOGIA (SCB), *Record de Josep Puche i Àlvarez, Conrad Xalabarder i Puig, Antoni Esteve i Subirana, Pere Domingo i Sanjuan, Jordi Folch i Pi*, Barcelona, SCB, 1980, p. 7-12; INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Director dels membres de l'Institut d'Estudis Catalans, 1907-1997*, Barcelona, IEC, 1997, p. 34. Hi ha una fotografia. Li correspon, per ordre d'antiguitat, el número 52.

Les tres generacions de farmacèutics Tomàs Esteve

El primer és Tomàs Esteve i Gabanyach (c. 1753 - c. 1830), que arriba a Manresa l'any 1787. S'havia de fer càrrec de la farmàcia del vell hospital de la ciutat, el de Sant Andreu. Sembla que aleshores tenia trenta-quatre anys. Era originari d'Urús, a la Cerdanya, i quan signa el contracte amb l'hospital de Manresa el novembre del 1787 resideix a Barcelona, on ha fet els estudis. Havia fet les pràctiques a la botiga de farmàcia de Francesc Florença a Puigcerdà. El 1796 es va casar amb Maria Rosa Florença, que era filla de l'apotecari amb qui havia fet les pràctiques. El trobem documentat fins al 1829 i probablement morí el 1830.

El segon és Tomàs Esteve i Florença (1797-1850), primer fill del matrimoni, nat el 1797. Remarquem aquesta grafia «Florença», com ho escriu el mateix Antoni Esteve en el seu record familiar, posteriorment hem vist «Florensa». Sembla que fou ell qui va començar l'actual botiga de la plana de l'Om, en el mateix lloc d'ara. L'any 1837 es va casar amb Francesca Pla. El fill gran, Tomàs, havia nascut el 1838 i quan morí el pare encara no era farmacèutic i no es va poder fer càrrec de l'apotecaria fins algun temps més tard.

El tercer, Tomàs Esteve i Pla (1838-1890), acabà la carrera el 1862, als vint-i-quatre anys. Es casà el 1877 amb Antònia Arderiu, però no van tenir fills. Així quan morí hi hagué un període buit. Sembla que l'ajudà en part el seu germà petit Antoni, el qual després es dedicà a altres coses. Però aquest és «l'avi Tonet» de qui parla el doctor Esteve i va tenir una bona influència en el nét.

L'etapa de la farmàcia entre la mort d'aquest, l'últim Tomàs, i el moment en què el seu nebot, Josep Esteve i Seguí, se'n fa càrrec, ha estat analitzada per Ramon Cornet.²

El pare: Josep Esteve i Seguí

Després, la titularitat va passar al fill del seu germà Antoni, que era Josep Esteve i Seguí, que va néixer a Manresa el 7 d'octubre de 1873.³ Estudià la carrera mentre treballava a

2. RAMON CORNET I ARBOIX, *Farmàcies i farmacèutics*, I, 1987, p. 192-198, dóna una certa importància al paper del farmacèutic Vicenç Ramon Vilaseca, nat a Sallent, que el 1848 ja era llicenciat en farmàcia. L'any 1864 es va casar amb Ignàsia Esteve i Pla, germana petita de Tomàs Esteve, el tercer de la nissaga. Va fer companyia, un temps, amb el seu cunyat Antoni, i per tant també era oncle de Josep Esteve i Seguí. Morí l'agost de 1898.

3. En algunes fonts pot trobar-se una certa discordança en la data i any de naixement. En més d'un lloc hem vist 1874 com a any de naixement. Aquesta data de 1873 l'hem obtinguda de la còpia de la inscripció en el Registre Civil de Manresa, que consta en el seu expedient de la Universitat de Barcelona (Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona, AHUB). Va néixer en una casa de la Muralla del Carme, s/n.

la farmàcia Degollada de Barcelona, del carrer d'Avinyó. Acabà els estudis el 1896 i el 1897 recuperà la direcció de la farmàcia familiar. Aleshores la reinaugurà modernitzant-la i fent una certa difusió ciutadana del nou establiment, fet recollit per la premsa local. El 1901 es va casar amb Joaquina Subirana, i van tenir un sol fill: Antoni.

Josep Esteve i Seguí, ja s'ha dit, fou una personalitat important a la vida manresana, recollit a la *Gran enciclopèdia catalana*.⁴ Com diu Josep M. Gasol, durant els trenta anys que regentà la farmàcia, la rebotiga reuní un cenacle de la intel·lectualitat manresana. Així s'esmenten també «les famoses tertúlies de la rebotiga de la Farmàcia Esteve».⁵ Li importava el país i fou fundador i el primer president del Centre Excursionista de la Comarca de Bages, l'any 1905, i també va dirigir el butlletí del Centre. En una línia semblant a la del seu contertulià i amic el metge Oleguer Miró es dedicà al que aleshores es deia «folklore», i publicà una *Paremiologia comarcana*. Va col·laborar amb l'Institut d'Estudis Catalans recollint lèxic dels oficis, de la terminologia al Bages. A l'Institut aquesta llista dels col·laboradors dels primers anys ha quedat una mica, o bastant, anònima. Era feina poc visible de fer país des de la base. Al cap de molts anys el seu fill, Antoni, ho recordava amb emoció. També va ser soci numerari forà de la Institució Catalana d'Història Natural.⁶

Igualment va col·laborar en la fundació i gestió de diverses entitats locals: l'Orfeó Manresà, l'Esbart Manresà de Dansaires i el diari *Bages-Ciutat*. També fou autor de treballs de geografia comarcal. Va tenir una clara influència en la formació i orientació del seu fill. Va morir d'una angina de pit, el dia 4 d'octubre de 1927, pocs dies abans de fer cinquanta-sis anys, «sense haver pogut veure l'arribada de la República», com evoca el seu fill. Va deixar un buit a la ciutat, però sobretot a la família, que el necessitava encara per bastants anys.⁷ La seva petjada ha estat recollida àmpliament, en una quinzena de citacions, a la *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, dirigida per Manuel Riu, i principalment en el treball de Ramon Cornet.⁸

4. *Gran enciclopèdia catalana*, 7, 1a ed., Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1974, p. 144.

5. Gemma RUBÍ i Isabel VICENTE, «Política i societat entre 1900 i 1931», a *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, II, p. 96, vegeu nota 6 bis 2.

6. Josep M. CAMARASA, *Cent anys de passió per la natura*, Barcelona, Institució Catalana d'Història Natural, 2000, p. 28-29.

7. La importància de la personalitat de Josep Esteve i Seguí va provocar una certa bibliografia ran de la seva mort, recollida en el *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages* (BCECB); Josep AROLA i SALA, «Josep Esteve i Seguí», BCECB, XXIV, 117 (1928), p. 133-138; R. SERRA i PAGÈS, «En Josep Esteve i Seguí», BCECB, XXIV, 117 (1928), p. 140-143; A. GRIERA, «Algunes característiques del català de Manresa», BCECB, XXIV, 117 (1928), p. 144-146; P. FONT i QUER, «Un record de Josep Esteve», BCECB, XXIV, 117 (1928), p. 147-148; Joaquim SARRET i ARBÓS, «En Josep Esteve i Seguí. Bon record i honorament», BCECB, XXIV, 117 (1928), p. 149.

8. Vegeu RAMON CORNET i ARBOIX, «La farmàcia», a Manuel RIU (dir.), *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*; vegeu també la nota següent, principalment III, p. 291-296.

Però hi ha una altra persona que cal recordar, és l'avi Tonet. Era el germà petit de Tomàs Esteve i Pla, i tot i que havia col·laborat en la farmàcia, es dedicà a altres activitats. Potser el més important era la diferència cultural i humana. La família clàssica era carlina i l'avi Tonet va sortir lliberal. En unes memòries que el doctor Esteve mateix va fer, per coneixement dels seus fills i néts, explica clarament la influència del seu avi. D'aquí vindria el republicanisme familiar.

Hem explicat tots aquests aspectes perquè difícilment es pot separar l'obra del doctor Esteve del que significa el seu tronc familiar, tant pels antecedents, com per l'obra que ell mateix va fer créixer i consolidar i ha deixat. I en tot cas la influència del pare va ser absolutament decisiva, tant pel que fa a la fixació per la farmàcia com pel propi interès cultural i la curiositat del coneixement i també per la seva visió oberta de la vida pública i la política.

La repercussió global de la nissaga dels Esteve dins de la vida professional, sanitària, i després també cultural, política i empresarial de Manresa, ha estat important i queda reflectida en les citacions nombroses en els estudis generals d'història de la ciutat, i més a la primera meitat del segle xx.⁹

ELS ANYS DE FORMACIÓ I ESTUDI

Antoni Esteve i Subirana és el cinquè de la nissaga directa dels Esteve a Manresa. Hi ha dades encara d'una generació més anterior, amb Francesc Florença, el farmacèutic de Puigcerdà ja esmentat. Va néixer a Manresa el 23 de desembre del 1902, en una casa del carrer d'Urgell, número 25, primer pis. Fou inscrit tres dies després i se li posaren els noms d'Antoni, Francesc i Ricard.¹⁰

Antoni Esteve va anar a escola al vell Col·legi de Sant Ignasi de Manresa, i va fer el batxillerat al Col·legi Municipal de Manresa. Però els alumnes s'havien d'anar a examinar a l'institut, en aquest cas el de Lleida, perquè a Manresa encara no n'hi havia. El seu expedient de batxillerat és molt bo, i més si es té en compte que era alumne d'ensenyament lliure. De les vint-i-set assignatures té onze excel·lents i vuit notables.¹¹ L'escola li va

9. Vegeu principalment Manuel Riu (dir.), *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*. En diversos capítols s'al·ludeix a la tasca feta pels Esteve.

10. Dades consultades a l'expedient universitari (AHUB). Els pares eren Josep Esteve i Seguí i Joaquina Subirana i Suaña. Els quatre avis eren, d'una banda, Antoni Esteve i Francesca Seguí i, de l'altra, Ricard Subirana i Candelària Suaña, tots de Manresa. Els tres noms que li van posar els trobem a la generació dels avis.

11. Dades de l'expedient universitari (AHUB).

deixar un empremta forta, tant pel que fa a la formació personal com a l'interès cultural, i al cap de molts anys recordava bé molts dels seus mestres. Entre ells el farmacèutic senyor Alíer «que ens explicà meravellosament la fisiologia, i el senyor Verneda, que ja havia estat mestre del meu pare al Col·legi de Terrassa, explicant-nos física, agricultura i sobretot la química, que exposava amb una metòdica cartesiana».¹² Sembla clar que aquesta formació de ciències, inclosa l'activitat del pare, devia ser decisiva no solament en l'orientació sinó també en l'interès que hi posà.

Dels anys d'infància recorda la greu apendicitis, quan tenia poc menys de set anys, que li va operar a Barcelona el doctor Francesc Rusca Domènech, catedràtic de Cirurgia, també originari de la Cerdanya com els rebesavis d'Esteve, poc temps abans de morir. Va passar molts dies a Barcelona, i d'aleshores quedà una forta amistat amb la família Ametller, que continuà tota la vida i es reflectí en alguna de les seves activitats i atzars de la vida al cap dels anys. Quan tenia onze anys, el 1914, poc abans de l'inici de la Guerra europea, els pares el van portar en un viatge a Ginebra i París. Això aleshores era excepcional.

També seguí el camí que li marcà el pare en altres aspectes, així la participació en activitats ciutadanes, ja des de jove.¹³ Participa en les tasques de l'Orfeó Manresà, primer en la secció de rítmica i plàstica, de «cançons amb gestos», que havia introduït el mestre Joaquim Pecanins, el qual li ensenyà a tocar el piano. Després està entre els rengles dels coristes, a la corda de tenors. També té activitat en el Centre Excursionista de la Comarca de Bages.

Va estudiar la carrera de farmàcia a Barcelona, del 1919 al 1924. De les tretze assignatures comença amb dos excel·lents, i la resta són ja onze matrícules d'honor, i així acaba el 1924, amb premi extraordinari de llicenciatura.¹⁴ Entre els amics d'aquests anys d'estudiant recordà «l'entranyable Francesc Regné», que treballà amb ell tota la vida, i també com el doctor Casimir Brugués els orientà per a començar alguna síntesi en un laboratori rònec que els havien deixat. I diu: «jo ja tenia la seva dels derivats de l'arsènic».

De seguida va fer el curs de doctorat, l'any 1924-1925, per la qual cosa va haver d'anar a Madrid. Expliquem en un altre lloc que la tesi li dirigí el doctor Font i Quer, manresà d'adopció. Font havia fet la seva tesi *Ensayo fitotopográfico de Bages* i li enfocà el treball en un sentit semblant, estudiant els líquens. Aquest era un tema aleshores poc conegut i només per això, ara que importen més, Esteve ha de ser considerat com un dels precursors de l'estudi de la liquenologia entre nosaltres.

12. Josep M. GASOL, «Antoni Esteve i Subirana. *In memoriam*» (1981), p. 19; vegeu també Antoni ESTEVE, *Memòria autobiogràfica*, citada a la nota 1.

13. Josep M. GASOL, «Antoni Esteve i Subirana. *In memoriam*» (1981), p. 21.

14. Expedient acadèmic universitari (AHUB).

Entre els botànics que havien anat sovint a la farmàcia del pare, recordava la personalitat intel·ligent i descuidada de Conrad Pujol. En tot cas, cal recordar que Esteve fou un deixeble científic de Font i Quer, que el coneixia des de petit, per l'amistat amb el pare. Font era farmacèutic i fill de farmacèutic i exercia a Manresa, i Antoni Esteve, amb la tesi sobre botànica, fou un dels seus primers deixebles. Font, represaliat també després de la Guerra, fou igualment una personalitat destacada a la vida de l'Institut. En més d'un lloc s'esmenta la relació entre els Esteve, pare i fill, i Font. Aquest era fill del farmacèutic Manuel Font i Balué, que tenia la farmàcia al carrer d'Urgell, número 26 i 28. Antoni Esteve havia nascut al mateix carrer d'Urgell, al número 25, en una casa que era de la seva mare. La farmàcia Font era l'antiga farmàcia d'Isidre Soler.¹⁵

La tesi la presentà a Madrid l'any 1932, tot i que probablement la feina gran estava feta algun temps abans. Esteve mateix sembla que no valorava gaire el seu treball, perquè, havent mort el pare, sabia com havia treballat intensament en altres coses al mateix temps que recollia el material de la tesi. Però li va servir per a ser doctor, que és el que volia. Aquesta tesi donà lloc com a mínim a un treball, publicat al *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages* (BCECB) i recollit per Font i Quer a la bibliografia de *Plantas medicinales: El Dioscórides renovado*.¹⁶

Aleshores, per ampliar el marc d'activitat i ajudar a guanyar-se la vida, aviat volgué crear un petit laboratori d'anàlisis clíniques, en el segon pis de la mateixa farmàcia. L'evolució posterior va enfocar, i fer anar, les coses de manera diferent.

L'ETAPA DE LA FARMÀCIA A MANRESA

Havia acabat els estudis de farmàcia l'any 1924 i anava més aviat per fer carrera científica, tot i que era fill únic i ja sabia que havia de tenir l'herència de la farmàcia. Va estar aconsellat per Pius Font i Quer, que havia viscut molts anys a Manresa i era amic i con-

15. Sobre Pius Font i Quer, vegeu Joan VALLÈS I XIRAU, «Esbós biogràfic del Dr. Pius Font i Quer», a *Homenatge de la Facultat de Farmàcia de Barcelona al Dr. Pius Font i Quer en el centenari del seu naixement*, 1988, p. 9-18; Creu CASAS I SICART, «L'activitat docent del Dr. Pius Font i Quer a la Facultat de Farmàcia de Barcelona», a *Homenatge de la Facultat de Farmàcia de Barcelona al Dr. Pius Font i Quer en el centenari del seu naixement*, 1988, p. 19-42; Oriol de BOLÒS I CAPDEVILA, *Pius Font i Quer: Semblança biogràfica*, Barcelona, IEC, 2000.

Sobre la farmàcia de la família Font a Manresa, vegeu Ramon CORNET I ARBOIX, *Farmàcies i farmacèutics*, II, 1987, p. 164.

16. Antoni ESTEVE, «La *Cetraria islandica* Ach. l'hem trobada a la comarca de Bages», BCECB, XXVI, 141 (1930), p. 96; citat per Pius Font i Quer, *Plantas medicinales: El Dioscórides renovado*, Barcelona, Labor, 1961. Hem consultat la 4a edició corregida, 1979, p. 969.

tertuli del pare. Font era botànic i cal recordar que fins al gran desenvolupament de la química de síntesi la major part de productes farmacèutics s'havien emprat, i en algun cas aïllat, a partir de plantes. La botànica era doncs la mare principal de la farmàcia. Antoni Esteve va fressar aquest camí i va fer, amb relativa rapidesa una tesi sobre líquens del Bages. Era una línia, ja s'ha dit, semblant a la del seu mestre, el mateix Font i Quer.

La mort del pare l'any 1927, quan ell tenia vint-i-cinc anys, va fer que hagués de plantejar-se les coses d'una altra manera i l'any 1929 es va fer càrrec de l'oficina de farmàcia. Estava ben acreditada i en bon funcionament, en el centre de la ciutat, i li podia permetre viure bé i tranquil. El pare ja havia intentat fer alguns productes propis, més d'aplicació que no pas de fórmula original: era més farmàcia aplicada que no pas recerca científica. Antoni aprofità aquesta línia, tot i que dins li bullia l'interès científic a més pressió, amb més capacitat, i aviat es va veure un enfocament molt més dinàmic. Havia d'anar molt més enllà.

I la rebotiga també continuava essent un cenacle d'intellectualitat i d'interès ciutadà, inclosa l'activitat política. El pare havia fet el pas a una Acció Catalana i una visió republicana, que tot i ésser socialment conservadora podia veure's com d'un cert esqueranisme dins del marc social d'una ciutat levítica, amb canonges de la catedral i la Cova de Sant Ignasi. L'octubre de 1928 es va casar amb Paquita Soler, que li fou un gran suport durant tota la vida. Fou ella, per exemple, la qui va mantenir l'empenta de la farmàcia i el laboratori just acabada la Guerra, en temps de l'exili del seu marit. Josep M. Gasol explica de manera breu, resumida, però clara, la situació d'aquell moment. Li manllevem els conceptes i les paraules: «La mort prematura del pare [...] alterà notablement els plans del jove farmacèutic. L'obligada presència a la farmàcia manresana, privant-lo de més amples volades —pels firmaments universitaris, posem per cas— motivà [...] la que havia d'ésser activitat professional definitiva [...] la creació i desenvolupament d'un laboratori de productes químic-farmacèutics.» Ja hi havia alguns antecedents, d'especialitats comercialitzades, però no originals, fetes pel pare: «polvos de Vichy Esteve», «polvos per al maldecap Esteve» i «pastilles pectorals Esteve». Però a més va voler fer alguna cosa pròpia, i el primer camí fou el de les vitamines. Aquesta fou també la primera publicació que hem trobat. Com diu ell mateix i recull Gasol: «Per això vaig afrontar el treball per obtenir la vitamina D per irradiació, donant lloc el setembre de 1929, al llançament de la primera especialitat, batejada amb el nom d'Esterosol.»¹⁷

Però poc després segueix Gasol: «Farmàcia, laboratori... i rebotiga.» Ja s'ha apuntat la vinculació ciutadana, a l'Orfeó Manresà i al Centre Excursionista. També la políti-

17. Josep M. GASOL, «Antoni Esteve i Subirana. *In memoriam*» (1981), p. 20.

ca, donant suport a les iniciatives de la Comissió de Cultura, creada per l'Ajuntament el 1930 i de la qual fou secretari,¹⁸ però també, com assenyala Gasol:¹⁹ «Si a la rebotiga de ca l'Esteve s'havia gestat en altres temps la fundació del Centre Nacionalista, aproximadament del mateix lloc naixia l'Acció Catalana i prenia forma la coalició electoral triomfadora en les eleccions municipals que dugueren la República l'any 1931.» Ramon Jordi a la seva *Colectanea* també en remarca aquesta orientació.²⁰

Antoni Esteve fou un dels qui proclamaren la República, a l'Ajuntament de Manresa, el 14 d'abril de 1931, però «seguint l'exemple del seu pare Antoni Esteve no volgué mai cap càrrec polític». En aquesta ocasió tota l'oposició no monàrquica a Manresa va anar conjuntament i fou un èxit. Explica el mateix Esteve: «Tots plegats vàrem tenir la bona idea de fer un front únic en les eleccions municipals del 12-IV-1931, conservant cada tendència la seva pròpia ideologia, des d'Acció Catalana fins als socialistes. Aquest front va ésser el que en les eleccions va obtenir l'esplendorosa majoria que va dirigir l'Ajuntament més modèlic que potser ha tingut Manresa.»

A la farmàcia també es dedicà a les anàlisis clíniques, que muntà en el pis de dalt. Al cap d'un temps formava part també del cos facultatiu de l'Hospital de Sant Andreu de Manresa, i desenvolupava aquest aspecte: era l'analista de l'Hospital. Fins i tot en el primer número de la revista que féu l'Hospital, el gener del 1936, hi publicà un article.²¹

I en el camp científic i industrial aquí es desplega el laboratori, no ja d'anàlisis sinó de fabricació, i més tard de recerca. Ja s'ha dit que va començar amb la vitamina D. Segueix de seguida l'interès pels compostos arsenicals orgànics pel tractament de la sífilis, aleshores molt important. Com assenyala Laporte, probablement el seu col·laborador més brillant i amb més projecció a la llarga:²² «Gràcies a ell s'introduïren per primera vegada com a preparat fabricat, sintetitzat, creat primer a Manresa i després a Barcelona, els arsenicals, després les sulfamides.» Hi havia els productes creats per Ehrlich. Diu Laporte: «Esteve trobà un sistema original de síntesi d'aquest preparat arsenical —el Neo-Spirol—. La preparació del Neo-Spirol la féu a finals dels anys vint i primers dels trenta.» I el va llançar públicament el gener del 1934. Fruit d'aquest interès en són algunes publicacions i la monografia que edità el 1946 juntament amb Antoni Oriol i Anguera.

18. JOSEP OLIVERAS I SAMITIER, «L'Ajuntament», a Manuel RIU (dir.), *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, I, p. 234.

19. JOSEP M. GASOL, «Antoni Esteve i Subirana. *In memoriam*» (1981), p. 21.

20. RAMON JORDI I GONZÀLEZ, *Colectanea de «speciers», mancebos boticarios, boticarios, farmacéuticos, practicantes de farmacia y farmacéuticos en Cataluña (1207-1997)*, Barcelona, Fundació Uriach 1838, 2003, p. 358 i fitxa 01473. Diu textualment: «Antonio Esteve Subirana mantuvo una marcada actividad política de carácter republicano.»

21. Vegeu la nota 61.

22. JOSEP LAPORTE, «Personalitat científica del Dr. Antoni Esteve» (1981), p. 27.

Estant encara a Manresa, segueixen les sulfamides, i diu Laporte també: «I això que havia obtingut un gran químic alemany, Domagk, fou produït per primera vegada durant la Guerra Civil a Manresa pel doctor Esteve.»²³ Aquest fet va ser molt important per a la sanitat de guerra de l'exèrcit republicà. En un camp diferent, i referint-se al matemàtic Josep Teixidor, en una semblança que va fer per a l'IEC Manuel Castellet, diu: «i fou tractat contra el paludisme amb aquelles sulfamides que el doctor Antoni Esteve fabricava en una rebotiga de Manresa, un dels èxits més importants de la indústria farmacèutica catalana».²⁴

I no solament fa recerca sinó que també es preocupa de la seva repercussió industrial: cal fer patents i crear una empresa que li doni una base jurídica suficient. El 1931 fundà a Manresa el Laboratori, que el 1942 es traslladaria a Barcelona. El trasllat va venir forçat, si més no en part, per les circumstàncies de la Guerra Civil. No és el moment de fer-ne un estudi llarg, però sí que cal donar algunes referències, perquè són anys importants i que deixen una petjada que ja no s'esborra. L'empenta empresarial d'Antoni Esteve ha estat molt valorada en el medi manresà, fins al punt de ser considerat com un dels elements importants dins del moviment industrial de la ciutat.²⁵

L'exili a França

L'exili va marcar de manera molt punyent la vida de milers de catalans. Alguns, sobretot si van anar a Amèrica, ho van fer per a tota la vida, d'altres, més els d'Europa, els de França, la majoria van tornar, en part per la pressió de la Guerra Mundial.

Antoni Esteve va treballar durant la Guerra a Manresa i el seu laboratori va ser un element important en el proveïment d'alguns fàrmacs. Diu ell mateix: «Degut a la Guerra la sanitat del nostre país no podia importar el neosalvarsan alemany i nosaltres férem tots els esforços per a poder subministrar, sense restriccions, el nostre "Neo-spirol" (914). La sífilis podia ser un estrall [...] la nostra producció va ésser sempre suficient, malgrat les dificultats per a obtenir les primeres matèries.» «Per a proveir-nos de primeres matèries i d'aparellatge vaig fer dos viatges a França i Suïssa que foren un dels motius bàsics de les denúncies que em varen fer en acabar la Guerra.»²⁶

23. Josep LAPORTE, «Personalitat científica del Dr. Antoni Esteve» (1981), p. 28.

24. Manuel CASTELLET I SOLANAS, *Josep Teixidor i Batlle: Semblança biogràfica*, Barcelona, IEC, 2005, p. 5.

25. Josep CAMPRUBÍ I PLANAS, «Les principals noves empreses a partir dels anys vint», a Manuel RIU (dir.), *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, II, p. 286-287.

26. Explica moltes coses de manera extensa en la seva *Memòria autobiogràfica*.

També per aquest temps va «sintetitzar i posar en marxa la preparació d'un altre producte de primera necessitat: la p-amino-fenil-sulfamida, que vàrem dir-ne Amido-Sulfol», registrat el 12 d'octubre del 1938. «Fins que vàrem haver d'abandonar el laboratori, per la proximitat de la línia de la Guerra, dos incansables col·laboradors, Josep Plans i Maurici Martí, varen ajudar-nos a preparar aquest producte que, com el Neo-Spirol, eren tan indispensables.»

Quan es produí l'ocupació de Catalunya encara va intentar «posar en marxa la fabricació de sulfamida a Banyoles», però no hi hagué temps. Aleshores «vaig marxar a París acompanyat, els primers dies, per l'amic Pagès i, com tothom, vaig passar el meu calvari». La família estava aquí. Va tenir una proposta per anar a Colòmbia, a l'Estat de Cundinamarca, per a dirigir la instal·lació d'una fàbrica de productes químic-farmacèutics, especialment els neoarsenobenzens.

Però es va quedar a França, contactant amb persones importants de la indústria farmacèutica, la qual cosa li va ser de gran utilitat posterior. Esteve, com molts catalans del seu temps, estava abocat en part a la cultura francesa. Explica amb detall els noms dels laboratoris i les persones i resum: «Vaig treballar molt i aprendre molt.» Quan esclatà la Guerra Mundial, «cette drôle de guerre» com recorda, fou nomenat «chef de laboratoire de recherches» i «Ingénieur Chimiste Français - Membre actif 3ème échelon», cosa que li va permetre treballar en una «usine de repli» al Massif Central, a Vertolaye, i explica: «i jo malgrat ésser estranger i refugiat, tenia permís per anar-hi, així com per anar als Vosges per a vigilar la possible recollecció de la digital». Després, amb els alemanys al darrere, i amb el seu cotxe, portant el doctor Antoni Oriol i Anguera i la seva família, i amb uns quilograms de digital van anar cap a la fàbrica.

Però les coses a França no anaven pas bé i al cap d'un any i mig d'exili, «vaig decidir anar a Perpinyà i posar-me en contacte amb els de casa per a retornar a Barcelona». No era fàcil tornar perquè un cop aquí no se sabia el que passaria. En aquest temps la família a Manresa va ser «constantment molestada amb tota mena d'atacs per moltes de les noves autoritats instaurades a Manresa». Tornà i fou sotmès a judici per responsabilitats polítiques i «em varen condemnar a pagar una multa». A Barcelona va tornar, però a Manresa no.

EL PAS A LA INDÚSTRIA FARMACÈUTICA: DE LA FARMÀCIA AL GRAN LABORATORI

L'any 1936, el 18 de juny, s'havia constituït «l'organisme jurídic per a eixamplar la nostra activitat industrial». Eren els Laboratorios del Dr. Esteve, SA. Això passava a Manresa. La Guerra influí en molts aspectes del seu desenvolupament.

Quan va tornar de França es va decidir que: «tard o d'hora traslladaríem el laboratori a Barcelona» i «un important incendi als volts de sant Josep del març de 1941, va accelerar aquest trasllat als terrenys de l'avinguda Verge de Montserrat». En un altre lloc comenta: «L'any 1941 un incendi terrible va destruir una de les naus del nostre laboratori del carrer d'Urgell.»²⁷

Cal dir que, com el mateix Esteve recorda, «durant tot el temps de la meva absència i el de la meva depuració, el Col·legi de Farmacèutics [...] va imposar com a director tècnic el Dr. Guillem Benavent, una boníssima persona que havia estat perseguit durant la Guerra per les seves idees monàrquiques». Amb Benavent tindrà també una relació molt directa en el temps de l'Acadèmia de Farmàcia.

Després el creixement industrial és molt marcat i encara s'accelera, creant-se la Divisió de Medicina Veterinària. També hi ha noves instal·lacions industrials, com la del Besòs, acabada el 1965, que ell encara va veure. Més tard en vénen d'altres que ja no formen part d'aquesta biografia personal. Potser l'últim punt rellevant fou la constitució d'una altra empresa Indústries Químiques Esteve, SA (INQUIMES) l'any 1966. Més endavant hi ha hagut més fàbriques i la projecció exterior, amb una fita important prèvia, la col·laboració de Jansen i després amb factories pròpies, de Mèxic a la Xina. Joan Morell n'ha fet un breu i útil resum, dins d'una visió general de la indústria farmacèutica catalana.²⁸

I aquí segueix una altra part de la història, que abocarà a la línia de la gran indústria farmacèutica. El mateix Esteve hi dedica un bon espai a la seva memòria personal, però això queda ara per fora dels límits d'aquesta semblança, tot i que no li fa oblidar les arrels. Quan l'any 1972 es publicà un llibre, molt ben editat, de presentació dels laboratoris, remarca les dues fites que l'han guiat: recerca i qualitat. I també recorda els productes de l'arrel manresana: Neo-Spirol i Amido-Sulfol, la primera sulfamida nacional, i les vitamines. Però de seguida els antihemorràgics, el 101 i l'etamsilat (Hemo 141) i no podia faltar, en aquesta publicació, el record iconogràfic de la visita del doctor Fleming.²⁹

En record d'Antoni Esteve es va crear una fundació que té una considerable activitat i se li han fet diversos homenatges, d'entre els quals l'any 2005 a Manresa. El centenari del seu naixement va ser recordat amb un acte a l'edifici de la Llotja a Barcelona.³⁰

27. Antoni ESTEVE, «XXXV aniversario. Un poco de historia», *Boletín de Información Interior* (Laboratorios del Dr. Esteve), 70 (desembre 1965), s. p. [3 p.].

28. Joan MORELL I MESTRE, «Historia e historias de la industria farmacéutica barcelonesa (segunda parte)», *Bol. Soc. Amics Historia Cienc. Farmac. Catal.*, 12 (1966), p. 46-52, vegeu p. 51.

29. *Laboratorios del Dr. Esteve*, Barcelona, 1972.

30. Jaime ARIAS, «Fecunda Fundación Dr. Esteve», *La Vanguardia* (13 febrer 2003), secció «Vivir».

I cal recordar, com una de les fites importants de la història del laboratori, aleshores encara incipient, la visita que hi va fer Alexander Fleming, en el seu viatge a Barcelona l'any 1948, amb el que això significava per a valorar l'interès que havia tingut Esteve per la penicil·lina ja des dels primers temps de la seva utilització.

L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

La relació amb l'Institut d'Estudis Catalans és el motiu d'aquesta semblança d'avui. Emotivament el doctor Esteve mateix recorda, més d'una vegada, com el seu pare, Josep Esteve i Seguí, havia col·laborat amb l'Institut enviant material lexicogràfic. Diu: «Una de les tasques més profitoses que va fer el pare va ésser la seva col·laboració a l'Institut d'Estudis Catalans. Periòdicament li enviaven uns blocs destinats a recollir tot el vocabulari de cada ofici: paletes, fusters, betaires, manyans, pagesos, etc. Ell feia l'enquesta per a enviar-la després a l'Institut.»³¹

Explica el seu ingrés: «L'Institut d'Estudis Catalans es reunia molt discretament a casa del seu president, Josep Puig i Cadafalch. La Secció de Ciències calia restaurar-la i el Dr. Leandre Cervera em va proposar com a membre adjunt (març de 1952). Em va fer molta il·lusió aquesta col·laboració en aquell organisme en el qual el meu pare tant hi havia treballat.»³²

Després explica: «L'Institut d'Estudis Catalans va nomenar-me membre numerari el gener de 1955. Aquest nomenament va donar lloc que, per normes estatutàries, pronunciés a casa del Sr. Bonet Garí, i davant d'un públic restringit però selecte, el discurs de la festa de Sant Jordi, el dia 23-IV-1955 que versava sobre "Els medicaments abans i després de 1900". El 9 de maig de 1959 vaig ésser nomenat, com a membre de l'IEC, president de la Societat Catalana de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques, filial de l'IEC.»

El mes d'agost del 1968 va morir el doctor Joaquim Carreras i Artau, que era president de la Secció de Ciències de l'IEC, «i a la vegada l'últim dels membres numeraris que jo vaig trobar-hi quan vaig ingressar-hi l'any 1952». Recordem que aleshores l'IEC només tenia tres seccions, la Filològica, la Històrico-Arqueològica i la de Ciències, que després s'ha desdoblant en dues més.

Explica com a record: «La Secció de 7 membres numeraris la presidia, quan jo vaig entrar-hi, l'intel·ligentíssim i venerable Dr. Eduard Fontserè. Hi vaig trobar, a més,

31. ANTONI ESTEVE, *Memòria autobiogràfica*, p. 8.

32. ANTONI ESTEVE, *Memòria autobiogràfica*, p. 27.

el Dr. Pius Font i Quer, el Dr. Joaquim Carreras Artau, mossèn Bataller, el Dr. Leandre Cervera, i el Dr. August Pi i Sunyer, que va venir un parell de vegades d'Amèrica.»³³

Explica els que van anar ingressant després (Josep Alsina Bofill, Pere Domingo, Lluís Solé Sabarís, Oriol de Bolòs, Josep Teixidor i Batlle, Josep Trueta i Raspall) «i darrerament per a substituir-me en els plens de l'Institut, car jo no puc anar-hi per la meua dificultat a pujar les escales del Palau Dalmases del carrer de Montcada, vàrem nomenar membre adjunt el Dr. Enric Casassas». Quan Esteve escriu això, el 1973, «sóc el darrer supervivent de la Secció de Ciències que vaig conèixer a can Puig i Cadafalch», a la seva casa del carrer de Provença, prop de la rambla de Catalunya.

L'activitat de l'IEC no estava pas mancada d'un cert risc. Era escassament tole- rat, si no perseguit. L'any 1955 es va fer la festa de Sant Jordi, a casa del senyor Lluís Bo- net i Garí. Antoni Esteve hi assistí, junt amb altres membres de l'Institut. Però dos anys més tard, la mateixa festa, a la mateixa casa, no es va poder fer perquè el senyor Bonet va ser portat a la policia de la via Laietana, i els possibles assistents eren fixats.³⁴

Explica la divisió de la Secció en dues: «Aquesta idea de la divisió de la Secció es va plasmar en un escrit adreçat al Ple de l'IEC. La mort del Dr. Carreras i Artau va coin- cidir amb la posada en marxa d'aquesta proposta, després de batallar-hi dos anys.» «Per aquest motiu jo vaig ésser nomenat l'any 1968 president de la Secció de Ciències i la Sec- ció es reuneix a casa un cop al mes.»³⁵ Dedicava després un espai bastant ampli a explicar les seccions de l'IEC i la creació de borses d'estudi.

En els últims temps el doctor Esteve tenia dificultats motores importants. De molt jove, l'estiu del 1923, un accident de cotxe, un dels primers cotxes a Manresa, que van comprar a mitges el pare i l'oncle, el va deixar amb una coixesa lleugera: «vaig tenir un greu accident sofrint la fractura del fèmur [...] la qual cosa va donar lloc que tota la vida hagi un xic coixejat». El 1946 va tenir un «ictus hemiplègic de curta durada», del qual es va recuperar bé. Vint anys més tard es va repetir, el gener del 1967, quan tenia seixanta-quatre anys, «va ésser una gran trombosi que va produir-me l'hemiplègia del braç i cama esquerres, totalment inutilitzats». La recuperació va ser parcial, i va perme- tre «desplaçar-me i viatjar amb moltes restriccions». Això féu, com ha explicat, que la seva assistència als plens fos difícil. Fou membre de l'IEC fins a la seva mort el 13 de juny del 1979.

33. Antoni ESTEVE, *Memòria autobiogràfica*, p. 40.

34. Jordi BONET i ARMENGOL, «Comentaris d'activitats socials de l'Institut d'Estudis Catalans els anys quaranta i cinquanta», a INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *L'aportació cultural i científica de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1997)*, Barcelona, IEC, 2001, p. 156-160.

35. Antoni ESTEVE, *Memòria autobiogràfica*, p. 42.

Com a membre de l'Institut, i recollits en el catàleg de publicacions, li hem vist tres treballs. Dos estan publicats als *Treballs de la Societat Catalana de Biologia*, dels anys 1966 i 1968, i són de tema farmacològic, signats conjuntament amb Josep Laporte. A l'*Annuari* de l'IEC de l'any 1953 hi publica una nota breu «Enric Moles i Ormella: necrologia».³⁶ Recordem que Enric Moles, que havia tingut un paper polític important durant la República, s'exilià a França, i quan el van enredar perquè tornés fou condemnat a mort, indultat, i mantingut en un ostracisme absolut. Hi havia, doncs, una certa afinitat personal.

Els treballs a la Societat Catalana de Biologia

Antoni Esteve era també membre de la Societat Catalana de Biologia. En la modificació del reglament del 1963 fou membre numerari. Participà en les seves activitats i presentà treballs en algunes sessions, publicats a *Treballs de la Societat Catalana de Biologia* (TSCB), els anys 1966 i 1968, ambdós en col·laboració amb Josep Laporte, sobre temes relacionats amb la recerca farmacològica: un estudi sobre interaccions de la ciclonamida, un antihemorràgic, i un segon treball sobre les corbes efecte/temps.³⁷

També va ser membre de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears, president de l'Associació de Farmacologia i vicepresident dues vegades d'aquesta Acadèmia, ja abans de la Guerra el 1936, i tornà a ser-ho al cap de molts anys, el 1963.

LA REAL ACADEMIA DE FARMÀCIA DE BARCELONA

El doctor Antoni Esteve i Subirana va ser membre corresponent de la Real Academia de Farmacia de Madrid. Era membre de la Secció de Barcelona d'aquesta acadèmia. Hi havia ingressat l'any 1950, amb un treball sobre un tema que coneixia bé perquè hi havia treballat personalment molt: «Constitución de los arsenobencenos».³⁸

És un estudi extens com a discurs i amb un tema que coneix prou. Està bé de fórmules i d'explicació de les tècniques. Esmenta els estàndards de referència, tema que ja el preocupava en el treball del 1936 a l'Hospital de Sant Andreu de Manresa.

36. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Catàleg de publicacions, 1907-1996*, Barcelona, IEC, 1997, 548 p. Vegeu els treballs núm. 207, 452 i 458. Vegeu també el núm. 871, amb una referència de Josep Laporte, al *Butlletí de la Societat Catalana de Ciències Físiques Químiques i Matemàtiques* de 1981.

37. ANTONI ESTEVE i JOSEP LAPORTE, «Interaccions entre dextrà i ciclonamina», *Treballs de la Societat Catalana de Biologia* (TSCB), 20 (1966), p. 109-119; ANTONI ESTEVE i JOSEP LAPORTE, «Les corbes efecte/temps i llur importància en la recerca farmacodinàmica», TSCB, 23 (1968), p. 19-27.

38. Publicat a *Anales de la Real Academia de Farmacia*, 6 (març 1950), p. 847-858.

Quan l'any 1955 es va separar aquella Secció i es va fundar la Reial Acadèmia de Farmàcia de Barcelona, que avui es diu Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, el doctor Esteve va ser considerat un dels fundadors i rebé la medalla número 8. Formà part dels òrgans de direcció des de la primera junta de l'any 1956, primer amb el càrrec de censor, del 1956 al 1959; després de vicepresident, del 1960 al 1964; i com a president el 1965. Fou el tercer president de l'Acadèmia, després dels períodes del doctor Guillem de Benavent i Camps (1956-1962) i Fidel Raurich i Sas (1963-1964).

A l'Acadèmia de Barcelona va presentar-hi alguns treballs, de manera espaiada. N'hem vist cinc:

— El primer, quan ja està constituïda l'Acadèmia Catalana, és una comunicació breu presentada a la sessió de 27 d'abril del 1957. Tracta sobre el tema «Dispositivo para determinar el poder antiinflamatorio de los medicamentos».³⁹

— El segon treball, presentat juntament amb J. Esteve, R. Puigvert i F. Regné, és sobre «Identificación espectrofotométrica de las hexanodienolonas».⁴⁰ Reprèn un tema sobre el qual té molta experiència personal i fou un dels elements importants en la recerca, i la comercialització, en el seu laboratori, els antihemorràgics.

— Després fou encarregat de pronunciar la lliçó inaugural de curs de l'any 1963. Es va llegir a la sessió de 6 de desembre de 1962, i és un treball llarg de cinquanta-sis pàgines: «Patentabilidad de los medicamentos». Fou un tema original i ell explica modestament perquè el tria: «Teniendo en mente que nuestra presencia en esta Real Academia de Farmacia se debe principalmente a nuestra modesta aportación personal al desarrollo de la Industria farmacéutica nacional [...] nos ha parecido lógico dedicar esta disertación reglamentaria a la exposición de una serie de datos y antecedentes, acaso poco conocidos, así como a la de nuestro criterio personal sobre un problema de tan acuciante actualidad como es el de la patentabilidad de los medicamentos y de sus procedimientos de preparación.»

És un estudi molt detallat, molt més llarg que el temps d'exposició oral, ben documentat. El text es divideix en dues parts principals: l'explicació dels convenis internacionals sobre patents de medicaments i el detall de les normes d'alguns països, en total vuit: Espanya, altres cinc de l'Europa Occidental, els Estats Units i la Unió Soviètica. Al final hi ha un llarg resum, que posa en cursiva, i uns suggeriments que expliquen més el seu pensament. De fet, planteja tres situacions diferents, en relació tant amb la patent sobre el producte com amb el procediment d'obtenció.

39. *Revista de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Barcelona* (Barcelona), 1 (novembre 1957), p. 18-19.

40. *Revista de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Barcelona* (Barcelona), 8 (maig 1961), p. 9-13.

Diferenciar aquests dos punts és important per al desenvolupament de la indústria farmacèutica, i Esteve en remarca tres aspectes: 1) Obtenció d'un producte nou, per un procediment nou, la qual cosa no ha de plantejar problemes greus d'interpretació. 2) Obtenció d'un producte nou però per un procediment que ja és conegut. Aquí hi ha el problema important, perquè si es manté la importància de la patent del procediment s'impeideix de fet, o es frena molt, aplicar-ho a obtenir productes nous que després tindran dificultat per a ser obtinguts industrialment perquè el procediment ja estava patentat. 3) Obtenció d'un producte conegut per un procediment original. Aquí es veu l'experiència de l'industrial farmacèutic, que és investigador, però al mateix temps és empresari, i veu les dificultats legals amb què es pot trobar. Creiem que és un treball important i original sobre un tema que a ell, personalment, l'havia preocupat bastant.

— El treball següent és «Sobre la potenciación de las acciones de la fenilbutazona». És una nota relativament breu publicada l'any 1966.⁴¹

— L'últim que hem vist és un treball presentat a la sessió de 29 d'abril del 1969, «Protección de los procesos de oxidación y reducción de los ácidos ascórbico y dehidroascórbico por los derivados difenolsulfonados».⁴²

OBRA ESCRITA: LA RECERCA

El doctor Esteve va escriure bastant, atenent el temps que va viure i la seva orientació molt més tecnicoprofessional, de ciència aplicada, que no pas estrictament científica de base. L'obra científica global d'Esteve ha estat valorada, des del punt de vista de la cultura manresana, principalment pels estudis de Josep Tomàs i Cabot, que n'ha fet una anàlisi breu i acurada⁴³ i els de Ramon Cornet, ja esmentats. Algunes de les coses ja han estat citades, forçosament, en tractar d'algunes activitats. Ara es fa una visió de conjunt. Hem vist recollits una seixantena de treballs al llarg de quaranta anys, del 1930 al 1971. De l'anàlisi del conjunt, se'n destrien els grups següents:

41. *Revista de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Barcelona* (Barcelona), 11 (novembre 1966), p. 75-81.

42. *Revista de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Barcelona* (Barcelona), 1, 2a època (1970), p. 37-45.

43. Vegeu Josep TOMÀS CABOT, «Les activitats científiques», a Manuel RIU (dir.), *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, III, p. 263-264.

Els líquens

Des de meitat de l'any 1927 va començar a estudiar els líquens de la comarca, amb vista a fer-ne una tesi. El tema fou «Contribución al estudio de la flora liquenológica de la comarca de Bages», que fou publicada a Manresa l'any 1932. És un treball interessant pel seu temps i fou dirigit per Pius Font i Quer. Font, que ha estat un dels botànics més importants de Catalunya, com ja s'ha dit, va viure molts anys a Manresa. Havia nascut a Lleida, però la família va anar quan encara era petit a Manresa, on el pare tenia una farmàcia al carrer d'Urgell. La mare, Sofia Quer, era una feminista que dirigia una revista, *La Mujer Moderna*, que va tenir una certa influència en el seu temps, i va aplegar al seu redós la col·laboració d'altres dones sanitàries catalanes, entre elles Trinitat Sais. Esteve tenia, doncs, un mestre amb una sòlida formació i vocació científica que li transmeté. Al cap dels anys coincidí amb ell a la Secció de Ciències de l'IEC, que aleshores encara tenia només set membres. Aquest treball l'obligà, entre altres coses, a un coneixement geogràfic de la comarca i els seus límits. Probablement per això va col·laborar en la ponència que estudiava la divisió territorial de Catalunya l'any 1932. Diu el mateix Esteve, referint-se a la tesi: «potser el més interessant en ella va ser l'estudi de la delimitació de la comarca».⁴⁴ També en va sortir com a mínim un article, publicat al *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages* l'any 1930, ja esmentat.

Esteve és conscient de la limitació del treball, perquè és un tema molt inicial a Catalunya. Entre els antecedents al país esmenta només l'*Ensaig d'una flora liquènica de Catalunya*, de M. Llenas, l'any 1908, i el treball de J. Maheu, botànic francès, *Les lichens du Montserrat*, publicat a França el 1909. També alguns líquens de l'herbari de mossèn J. Guitart, recollits cap a finals del segle XIX, i que després, al cap de trenta anys Esteve no ha tornat a trobar. Aquest material de Guitart degué ser important.

La tesi té diverses parts: a la primera explica la comarca i a la segona, no separada, tracta dels líquens en general i esmenta algunes de les dificultats amb què es troba el seu creixement, moltes d'origen humà, com són els fums, els productes de combustió del carbó... Així es veu clarament prop de les vies dels trens de carbó (com passa al Bages) que on hi ha menys líquens, però no en el cas dels trens elèctrics, com ha observat ell mateix als Ferrocarrils de Catalunya, al Vallès.

Igualment ho explica en relació amb el trànsit de cotxes: «També es nota cada dia més a les carreteres amb gran trànsit l'acció dels gasos de la combustió de la gasolina en

⁴⁴. Antoni ESTEVE, *Contribución al estudio de la flora liquenológica de la comarca de Bages*, Manresa, 1932, 48 p., vegeu p. 16, 20 i 21.

els motors dels cotxes. En tenim una bona prova en l'escassetat de líquens que creixen, en comparació de la resta de la muntanya, prop de la carretera que des de Monistrol porta al monestir de Montserrat.»⁴⁵

Després ve el catàleg sistemàtic dels líquens que ha trobat, fins a noranta-quatre, amb una descripció breu de cadascun. També n'explica la freqüència, i més la raresa. En alguns es tracta de la primera descripció a Catalunya.

En les conclusions explica que ha trobat noranta-quatre espècies, trenta-cinc de les quals descrites per primera vegada a la comarca, i una probablement no descrita abans a Espanya. Explica el que ha trobat i el que no respecte a fonts anteriors. Molts dels de Guittart, no els ha tornat a trobar. Gairebé tots els de Llenas, menys un, els ha pogut veure. En el cas de Maheu, cal tenir en compte que els límits de l'estudi no eren els mateixos, perquè part de la serra de Montserrat estudiada per Maheu ja no forma part del Bages.

Acaba amb una referència breu a les aplicacions farmacèutiques dels líquens, des d'històries de l'antiguitat fins a esmentar la *Cetraria islandica*, ja en desús, però que s'havia emprat en el tractament d'algunes malalties mentals. A aquesta *Cetraria* li dedica un article al BCECB.

Els arsenobenzols

L'interès pels nous medicaments: la gran patologia era la infecciosa i Esteve va polaritzar molt l'atenció en aquest camp, i principalment en tres capítols, que marquen a més l'evolució de la terapèutica antiinfecciosa i marcaran en bona part l'activitat del seu laboratori.

El primer és potser el dedicat als arsenicals orgànics, els arsenobenzols, emprats en el tractament de la sífilis. Aquesta era aleshores, els anys trenta, una de les grans plagues de la sanitat del nostre medi. Esteve es va dedicar als arsenicals. Ja ha explicat que li interessaven des de ben jove. El 1942 publica una monografia *Arsenoterapia* i el 1946, signant conjuntament amb Antoni Oriol i Anguera, publica *Estado actual de la farmacología arsenical*, dins de la col·lecció «Miquel Servet», impresa a Barcelona. És un llibre de cent trenta-nou pàgines, amb setanta-dues citacions bibliogràfiques.

És un treball molt ordenat, amb referències experimentals, amb estudi de la toxicitat de l'arsènic, i amb un cert optimisme en les conclusions. Esteve hi va treballar tam-

45. ANTONI ESTEVE, *Contribución al estudio de la flora liquenológica de la comarca de Bages*, 1932, p. 21.

bé en el camp comercial, tot i que la línia de l'arsènic al cap d'uns anys fou substituïda per la penicil·lina. També dedicà als arsenobenzens una aportació a l'Acadèmia de Farmàcia l'any 1950 «Constitución de los arsenobencenos», ja esmentada.⁴⁶

Les sulfamides

El segon camp que cal destacar és el de les sulfamides. No hi hem vist gaire escrit, en nombre de publicacions, però en canvi féu una monografia prou llarga. L'any 1941 va escriure *Sulfamidas: Antecedentes y concepto actual*. Des del punt de vista pràctic, creiem que va fer la primera síntesi de sulfamides a territori espanyol, quan el laboratori encara era a Manresa. Aquesta va ser molt més una línia de ciència aplicada, amb la seva utilitat per al tractament de les infeccions, que va tenir una gran utilitat durant la Guerra.

Aquesta monografia sobre sulfamides, com diem, és una de les seves publicacions més llargues, només superada pel llibre amb Oriol sobre els arsenicals. Està sense nom d'autor, però hi ha prou pistes per a saber qui el va fer. És l'etapa en què, com deia un col·laborador, «el doctor Esteve era invisible». Intentava passar el màxim desapercbut. És de l'any 1941. La portada du només el títol, la data, qui el publica (Publicaciones de los Laboratorios del Dr. Esteve, SA) i la marca de l'*ex libris* d'Esteve. Era un temps en què li convenia la màxima discreció. D'altra banda, l'esquema del títol, i de la impressió, coincideix amb la tríada que formen vitamines, sulfamides i penicil·lina: «[...] Antecedentes y concepto actual». Està catalogat com a treball d'Esteve en la seva bibliografia recollida a Manresa el 1981.

És una monografia molt bona en què demostra un coneixement aprofundit del tema. Havia estat una de les seves dedicacions primordials durant alguns anys, i marcadament els de la Guerra. La seva informació és molt clara i en el treball intenta explicar les utilitats de les sulfamides, què són, esporgant entre la gran quantitat de publicacions de menys utilitat i que omplen, així diu, «la baluerna de comunicacions que vomita el volcà de les revistes de medicina».⁴⁷

Entre la considerable densitat de citacions de treballs de primera línia, esmenta en una nota al peu, part de la seva contribució: citant un treball que fa juntament amb Oriol «treballs en curs del nostre servei experimental annex a la secció de recerca i control».⁴⁸

46. *Anales de la Real Academia de Farmacia*, 6 (1950), citat a la nota 38.

47. Monografia esmentada, p. 3.

48. Antoni ESTEVE, *Sulfamidas: Antecedentes y concepto actual*, Barcelona, 1941, p. 22, nota 63.

Explica també els resultats experimentals del seu laboratori pel que fa a la toxicitat de les sulfamides.⁴⁹ S'estén sobre l'Amido-Sulfol, com a medicament (el seu medicament), i aporta dades d'interès pel metge quan ha de fer prescripcions d'un producte que aleshores tenia una gran utilitat (no s'havien introduït encara els antibiòtics) però també un cert risc.

Quan llegim el treball, cal recordar que estem a l'any 1941 a Espanya. I la monografia sembla feta per un investigador de laboratori que disposi de bona bibliografia, a més recent. Esteve hi havia treballat durant la Guerra, però, a més per força, ha continuat estudiant el tema en el temps del seu exili a França. I està atent a la poca bibliografia espanyola de l'any 1940. Creiem que és un treball molt bo, d'actualització de la bibliografia, que és abundant, però també amb aportacions experimentals pròpies. És un dels millors treballs d'Antoni Esteve, bastant per sobre de les dues monografies paral·leles, si més no en la presentació, les de les vitamines i la penicil·lina. Probablement perquè és el tema que coneix més. I juntament amb això, evidentment, també el llibre sobre els arsenobenzens, fet amb Antoni Oriol.

La penicil·lina

Un camp que va tenir més transcendència fou el de la penicil·lina. Esteve es va adonar immediatament de la importància de la seva aplicació. Ja l'any 1944, és a dir, en plena Guerra Mundial, amb gran dificultat d'informació per tant, escriu la monografia *Penicil·lina: Antecedentes y concepto actual* (Barcelona, 1944). Quan Alexander Fleming vingué a Barcelona l'any 1948 mostrà interès per conèixer Esteve i visitar el seu laboratori. És una de les fites en la història dels anys inicials del laboratori i també de la farmacologia catalana.

Aquesta monografia, de vint-i-tres pàgines està feta en un estil bastant diferent, diríem més «desenfadat», més lleuger o potser «anglosaxó», i treu a vegades rigidesa al que es diu. S'explica de manera diferent. De tota manera, ja es veu que el tema li interessava, tot i que industrialment no el va treballar gaire. Hi havia menys literatura a l'abast: era l'any 1944 i aquí no arribaven gaires publicacions. De tota manera, va fer, juntament amb Oriol, dos articles a *Medicina Clínica*. La monografia és més curta, el nivell és diferent i no hi ha la llarga experiència de coneixement directe personal que es veu en el cas de les sulfamides.

49. Antoni ESTEVE, *Sulfamidas*, 1941, p. 34-35.

Aquí la línia de les publicacions segueix. Juntament amb Antoni Oriol publiquen a *Medicina Clínica*, els anys 1944 i 1945, dos treballs «Aportaciones experimentales a la farmacognosia penicilínica», importants aquí en el seu temps, tant per l'actualitat com pel valor del que aporten.⁵⁰ El primer treball és extens i es tracta d'un estudi del medicament, del qual disposa en molt poca quantitat, insuficient per a qualsevol tractament. Fa una revisió àmplia del tema i en critica en part l'excés de bibliografia «la novetat i raresa del producte ha llançat a tothom a parlar d'ell, a vegades indegudament...». El segon, més breu, tracta més de l'experimentació amb conills, amb moltes imatges. S'explica també que van subministrar una petita quantitat de producte, en colliri o en pomada, al doctor Arruga, el qual el va emprar en alguns malalts, amb bons resultats en els casos d'úlceres serpiginoses, de dacriocistitis supurada i de conjuntivitis aguda pneumocòccica. I no tant en malalts amb altres diagnòstics.

Les vitamines

Una altra línia és la de les vitamines. Esteve hi tingué una certa afició. El primer dels escrits que consta a la seva bibliografia és *Vitamines: Antecedents i concepte actual*, datat a Manresa el 1930. És el primer treball i està fet en català. La tesi, pel fet de presentar-se a Madrid, havia de ser en castellà. És un temps en què l'estudi de les vitamines és un dels punts de progrés de la medicina, recordem que Eijkman, per la vitamina B, i Szent-Györgyi, per la vitamina C, reben el Premi Nobel de Medicina. A més hi ha l'interès comercial directe i alguns preparats del laboratori es venen bé, com el Cesterol, granulats amb gust de xocolata, que tingué una certa fama, si més no local.

El 1930 publica la primera monografia, que té vint pàgines. La portada és del mateix model que les monografies posteriors, de l'època invisible, i amb el mateix dibuix *ad salutem* de l'*ex libris*. És una revisió global, en època relativament inicial de l'interès per aquestes substàncies, destinada una mica a la divulgació. Tracta únicament de cinc vitamines: les tres liposolubles (A, D, E) i les dues hidrosolubles (B, C), que aleshores es coneixien més.

El fullotó està com a fonament per a fer conèixer alguns aspectes de la vitamina D que, irradiada, serà el primer producte propi del laboratori. En aquest treball hi ha una

50. A. ESTEVE I A. ORIOL I ANGUERA, «Aportaciones experimentales a la farmacognosia penicilínica», *Medicina Clínica*, III (1944), p. 116-128; A. ESTEVE I A. ORIOL I ANGUERA, «Aportaciones experimentales a la farmacognosia penicilínica (Datos experimentales y clínicos)», *Medicina Clínica*, IV (1945), p. 115-119.

arrel inicial i pregona, després no la més productiva, del desenvolupament del laboratori i del que serà una gran indústria. Molt més tard, passen gairebé vint anys, i torna esporàdicament sobre el tema.⁵¹

Els antihemorràgics

Esteve no solia parar-se gaire a fer treballs sobre un tema determinat, a esgotar una línia. Quan havia escrit el que volia dir, deixava el tema. No anava a treure suc escrit, amb aportacions que potser no eren necessàries. I així arriba a un altre camp, probablement el quart en l'ordre d'interès, en el qual s'hi entretén més, és el de la coagulació, el tractament de les hemorràgies. Aquí treballarà també amb més col·laboradors, i en les aplicacions directes, amb bon rendiment econòmic i terapèutic que són prou interessants.

Des del punt de vista de la producció científica, el nombre de treballs, probablement és el capítol més interessant. Comença cap a la darrera dels anys quaranta i serà un capítol molt productiu, principalment al voltant d'un compost que introdueix en terapèutica, el que denomina primer 141-E, que és la ciclonamina. L'inici d'aquesta línia està en bona part en relació amb el que havia après a França en el temps d'exili. El primer treball el presenta al 22è Congrés de Química Industrial, que es fa a Barcelona el 1949, amb el títol «Coagulantes sintéticos», signat per A. Esteve, M. Langer, A. Oriol i F. Regné. És el primer escrit seu en què hi trobem quatre autors, i tots ells també seran col·laboradors actius en altres publicacions. Amb el mateix títol i autors es publica als *Anales de la Real Academia de Farmacia*.⁵²

Detallem que la ciclonamina, denominada també 141-E, és el dihidroxi-1-4-benzè sulfonat-3 de dietilamina.⁵³ Tenia una activitat hemostàtica bastant clara i per tant era útil en el tractament de les hemorràgies. Es va comercialitzar amb el nom d'Hemo 141. Sobre aquesta es van publicar bastants treballs. Però la línia de la coagulació i els hemostàtics era llarga, ja s'havia introduït abans l'Antihemorràgic 101⁵⁴ i encara seguiria el 205.

51. A. ESTEVE, F. REGNÉ i N. CASANOVA, «Aplicación de la cromatografía sobre papel a la determinación de las vitaminas», comunicació presentada al 22è Congrés Internacional de Química Industrial de Barcelona l'any 1949. També, al mateix congrés, s'hi presentà un altre treball: A. ESTEVE i A. ORIOL i ANCUERA, «Valoración de la asimilación de la vitamina A en el ratón». I encara més tard: «Análisis de mezclas de vitaminas A y D con ayuda de la cromatografía», a *Actas I Convención Bienal Industria Farmacéutica Española*, 1961.

52. *Anales de la Real Academia de Farmacia*, 1 (1951).

53. Aquí potser hi veiem aquella habilitat de Regné d'explicar de més d'una manera la nomenclatura tècnica d'un compost químic.

54. Josep LAPORTE, «Personalitat científica del Dr. Antoni Esteve», 1981, p. 28, nota 1.

Li interessa més d'un producte i n'estudia les interaccions. Aleshores ja sap que el camp de la coagulació és delicat en aquest sentit i alguns medicaments poden interferir les constants de la coagulació, i per tant cal una cura particular. Així passà amb les isoniazides.

Fruit de tot això són bastants treballs, alguns publicats als *Annales Pharmacéutiques Françaises*, a començaments dels anys cinquanta. Aquí comença la col·laboració, que després serà molt important, amb Josep Laporte.⁵⁵

Les isoniazides

Comencen també, gairebé simultàniament, els treballs sobre les isoniazides per al tractament de la tuberculosi. Al principi són comunicacions a congressos nacionals l'any 1954.⁵⁶

I de seguida vénen els estudis sobre l'acció de la isoniazida sobre el mecanisme de la coagulació i les proves analítiques.⁵⁷

Alguns tenen una certa repercussió exterior, presentats en jornades científiques a París.⁵⁸ Les relacions franceses eren bones, comercials i personals, d'Esteve en el temps d'exili i de Laporte per les seves arrels franceses. Més endavant tindran una certa continuïtat.

Segueix una etapa de considerable productivitat en els estudis sobre les hidrazides, la coagulació, les interaccions i, a la fi, la cerca de nous productes. En aquesta línia el paper de Josep Laporte és important i és signant de molts treballs en el període fins al 1960.⁵⁹

55. A. ESTEVE, «Modification des temps de coagulation et de saignement par les dérivés aminonaphtaléniques mono ou polysulfonés», *Annal. Pharm. Franç.*, 9-10 (setembre-octubre 1950); A. ESTEVE, P. CANAL, M. LANGER, J. LAPORTE i F. REGNÉ, «Le glucoside d'alpha-naphtylamine-4-sulfonate de sodium, hémostatique actif par voie digestive», *Annal. Pharm. Franç.*, 10 (1952), p. 680.

56. A. ESTEVE, M. PIERA, J. CORNUDELLA, P. CANAL, F. REGNÉ i J. LAPORTE, «Acción de un nuevo derivado de la isoniácida en tuberculosis experimental», comunicació del III Congreso Internacional de Enfermedades del Tórax, Barcelona, octubre de 1954; A. ESTEVE, M. PIERA, F. REGNÉ i J. LAPORTE, «Un nuevo derivado de la isoniácida con acción sobre el bacilo tuberculoso», comunicació del III Congreso Internacional de Enfermedades del Tórax, Barcelona, octubre de 1954.

57. A. ESTEVE, P. CANAL, F. REGNÉ i J. LAPORTE, «Acción de la isoniácida sobre el tiempo de sangría», comunicació de la II Reunión Anual de la Sociedad Española de Ciencias Fisiológicas, 1955; A. ESTEVE, P. CANAL, J. LAPORTE i F. REGNÉ, «Isoniácida, antihemorrágicos y tiempo de sangría medio del conejo», *Act. III Reun. Anual Soc. Esp. Cienc. Fisiol.*, maig de 1956.

58. A. ESTEVE i J. LAPORTE, «L'action de certains antihémorragiques sur le prolongement du temps de saignement, provoqué par quelques médicaments», *Thérapie*, XII (1957), p. 510-520, comunicació de les Journées Thérapeutiques de Paris.

59. A. ESTEVE i J. LAPORTE, «Hidrazide de l'acide cyanacétique et temps de saignement moyen chez le lapin», *Experientia*, xiv/4 (1958), p. 148; A. ESTEVE i J. LAPORTE, «Hidracida del ácido cianacético y tiempo de sangría», *Act. Reun. Anual Soc. Esp. Cienc. Fisiol.*, maig de 1958; A. ESTEVE, J. ESTEVE, F. REGNÉ i J. LAPORTE, «Activité antihémorragique d'un nouveau dérivé de la cyclohexadienolone», *Thérapie*, xv (1960),

I encara seguirà passats uns quants anys, amb alguna publicació retardada, fins i tot després de guanyar la Càtedra de Cadis.⁶⁰

En total són més de vint treballs sobre el tema, de fet un terç del nombre de treballs signats per Antoni Esteve. I amb un grup relativament homogeni de col·laboradors entre els quals en destaquen tres, el seu fill Josep Esteve i Soler, el químic Francesc Regné de Otal i el farmacòleg Josep Laporte i Salas. També altres col·laboradors, com Pius Canal i Anfrés, P. Planas i l'aleshores molt jove químic i farmacòleg Leocadio Rodríguez, després professor molt eficient a la Facultat de Medicina.

L'últim camp en el qual treballà i publicà personalment fou el de l'estudi dels medicaments antiinflamatoris i antireumàtics. Aquí també s'hi troba una producció interessant i un enfocament directe cap a l'activitat del laboratori i la introducció de medicaments. Serà una línia de gran abast industrial però el seu èxit vindrà una mica més tard.

Els discursos de síntesi

Alguna vegada va fer algun discurs de síntesi, amb caràcter acadèmic. Així el que pronuncià el dia de Sant Jordi del 1955, a l'Institut d'Estudis Catalans, sobre el tema «Els medicaments d'abans i de després del 1900».

p. 110-118. Treball presentat, per M. Leroux, a la sessió del 21 d'octubre de 1959 de la Société Française de Thérapeutique et de Pharmacodynamie; A. ESTEVE, J. ESTEVE, P. CANAL i J. LAPORTE, «Ensayo clínico de la acción del 141-E sobre los tiempos de coagulación y de sangría», *Medicina Clínica*, 32, 4 (octubre 1960); A. ESTEVE, J. ESTEVE, F. REGNÉ, P. CANAL i J. LAPORTE, «Nueva serie de productos antihemorrágicos», *Rev. Esp. Fisiología*, III, 16 (1959), p. 135-138; A. ESTEVE, J. ESTEVE, F. REGNÉ i J. LAPORTE, «Ciclonamina (141-E) y fármacos hemorragíparos», *Act. V Reun. Soc. Esp. Cienc. Fisiol.*, Madrid, desembre de 1959, p. 91-94; A. ESTEVE, J. ESTEVE, P. CANAL, J. LAPORTE, J. PLANAS i S. WOESSNER, «Acción del 141-E sobre diversas constantes sanguíneas», *Anales de Medicina*, XLVI, 2 (juny 1960); A. ESTEVE, J. ESTEVE, J. LAPORTE i R. SALAZAR, «Análisis de la ciclonamina en líquidos biológicos», *Galenica Acta*, XIV (1960), p. 1-6, comunicació del 33è Congrés Internacional de Química Industrial, Barcelona, 1960; A. ESTEVE, J. ESTEVE, F. REGNÉ, P. CANAL, i J. LAPORTE, «Acción del 141-E sobre las plaquetas circulantes», *Galenica Acta*, XIV (1961), p. 247-253, actes de la I Convenció Bial Industria Farmacéutica Española.

60. A. ESTEVE i J. LAPORTE, «Au sujet de l'interaction dextran-141-E», *Hémostase* (1965), p. 145-1249; A. ESTEVE i J. LAPORTE, «Interaccions entre dextrà i ciclonamina», *TSCB*, 20 (1966), p. 109-119; A. ESTEVE, J. ESTEVE, F. REGNÉ i J. LAPORTE, «Acción de dosis elevadas del 141-E sobre el tiempo de sangría medio del conejo», a *VIII Reunión Anual de la Soc. Esp. Cienc. Fisiol. Actas*, Madrid, 1964, p. 151-156, treball no citat a la bibliografia de Manresa i sí als *TSCB*, 20 (1966), p. 118; A. ESTEVE i J. LAPORTE, «Interacción entre 141-E y Dextrano», *IX Reun. Anual Soc. Esp. Cienc. Fisiol.*, Pamplona, 1965; A. ESTEVE, J. ESTEVE, F. REGNÉ i J. LAPORTE, «Efectos del 141-E y derivados sobre el tiempo de sangría medio del conejo», *Anales Medicina*, sessió del 28 de març de 1968; A. ESTEVE i J. LAPORTE, «141-E y tiempo de sangría medio del conejo. Relaciones entre dosis y efectos», *X Reun. Soc. Esp. Cienc. Fisiol.*, València, 1967; A. ESTEVE, J. ESTEVE, J. LAPORTE i L. RODRÍGUEZ, «Curvas dosis-efecto de compuestos activos sobre el tiempo de sangría medio del conejo», *XI Reun. Soc. Esp. Cienc. Fisiol.*, Madrid, 1968.

També el discurs inaugural del curs 1963 de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Barcelona, ja esmentat, sobre «Patentabilidad de los medicamentos». Igualment amb aquesta visió més general la conferència pronunciada a l'Institut de Farmàcia Industrial, Universitat de Montpeller, l'any 1961, sobre «L'organisation du Laboratoire Pharmaceutique», i encara, el mateix any 1961, la participació en el tema «La investigación en la industria farmacéutica», a la I Convención Bienal de la Industria Farmacéutica Española.

Les publicacions a Manresa

Antoni Esteve havia començat a publicar bastant jove. L'empenta de la seva carrera universitària brillant potser l'hi portava. Fou doctor el 8 de gener del 1932, quan tenia només vint-i-nou anys acabats de fer. Ja havia donat a llum alguna publicació, i el que cal destacar ara aquí és que això es va fer en l'àmbit local, en el qual després encara seguirà una mica. De l'etapa de farmacèutic a Manresa, atenent la botiga, li coneixem com a mínim tres escrits publicats.

Un és l'article sobre els líquens, publicat al BCECB, ja esmentat per Font i Quer. És del 1930 i està relacionat directament amb la tesi. És prou curt i concís. Explica que en la cerca de líquens «sinó la més important almenys la més colpidora ha estat la troballa de la *Cetraria islandica* Ach. en els cims de la serra de Can Torra de Castellfollit del Boix [...] que serà sens dubte una de les localitats més baixes que se li coneixeran dins la Península».

El segon és la monografia sobre les vitamines, també del 1930.

Un tercer és el treball publicat als *Annals de l'Hospital de Sant Andreu de Manresa*, l'any 1936, sobre tècnica de laboratori.⁶¹

Aquesta publicació es qualificava en el subtítol com a *Revista Anual del Moviment Científic de l'Hospital*. Va començar l'any de la Guerra i així va anar. La revista era portada pel cos facultatiu de l'Hospital, que eren sis metges (Joan Puig i Ball, Joan Soler Cornet, J. Dalmau Sitjes, Manuel Casanoves, Llorenç Pons Tortella i Benet Càrdenas), un odontòleg (Leandre Horta) i un farmacèutic (Antoni Esteve), que consta com a anàlisis clíniques. És a dir, feia anàlisis a casa, al laboratori farmacèutic i portava a més el laboratori de l'Hospital.

En els anys de la República, altres hospitals comarcals de Catalunya van iniciar també la publicació d'annals que van tenir una vida curta.

61. A. ESTEVE, «La manca de tècniques “standard” en les reaccions de laboratori», *Annals de l'Hospital de Sant Andreu de Manresa*, 1 (gener 1936).

Una de les característiques de la manera de fer d'Antoni Esteve va ser la de no treballar sol, tot i tenir una capacitat no solament de direcció sinó també de creació. Hi havia el científic de base, hi havia l'experiència del treball amb metodologia de la ciència, però també la visió de comerciant, d'empresari, des de la botiga de farmàcia i l'experiència de la família, fins a la creació de la gran empresa, la gran indústria, que han fet que en un moment determinat estigués entre les capdavanteres de la indústria farmacèutica de tot l'Estat. I per això li calia tenir col·laboradors, molts d'ells excepcionals, i confiar-hi. Aquí s'esmenten només els científics. Entre els qui per la seva activitat i vàlua van destacar amb una personalitat pròpia cal esmentar dues figures de la universitat: Antoni Oriol i Anguera i Josep Laporte i Salas, i altres més lligats al laboratori, com F. Regné de Otal, principalment, i el seu fill Josep Esteve i Soler, que l'ha succeït i ha incrementat la vàlua de les aportacions de l'empresa.

Antoni Oriol i Anguera fou cronològicament el primer d'aquests col·laboradors destacats. Ja li ve una bona amistat dels temps de l'exili a França i del viatge des dels Vosges amb el digital, en un vell cotxe, batejat amb el nom d'«Agustinet». El trobem com a signant d'alguns dels primers treballs d'Antoni Esteve, en els estudis sobre la penicil·lina del 1944 i 1945, publicats a *Medicina Clínica*. També la monografia sobre la farmacologia dels arsenicals, el 1946; la valoració de la vitamina A en el ratolí, el 1949, i encara els coagulants sintètics el mateix 1949. Abans i després d'aquesta col·laboració, que fou bastant puntual, la seva vida anà per viaranys ben diferents i de prou volada.

Havia nascut a Linyola l'any 1907, era un home molt inquiet, i no va acabar de trobar el seu lloc estable, ni potser era aquest el seu tarannà. Va fer oposicions a la Càtedra de Fisiologia. Durant la República fou catedràtic de Bioquímica a l'Escola d'Agricultura de la Generalitat, fou professor a la Universitat Autònoma, s'exilià a França. Quan tornà fou el temps de col·laboració amb Esteve. El 1948 ja és a l'Argentina, com a professor a la Universitat de Córdoba. Després va passar a Mèxic on va viure gairebé quaranta anys, amb una obra docent, extensa i important, i com a antropòleg. Morí a Mèxic el 1996.

Josep Laporte i Salas ha estat el col·laborador més constant de la producció escrita d'Antoni Esteve. Durant gairebé vint anys, entre 1952 i 1971, Laporte passà molt temps al laboratori, com a responsable de recerca, i hem vist trenta-tres treballs signant junts, és a dir, la majoria absoluta de la llista de treballs que hem trobat d'Antoni Esteve estan fets amb Josep Laporte, i d'entre aquests, nou són signats únicament per ells dos. I, dels trenta-tres treballs, Laporte n'és el primer signant de sis. És doncs, i sense cap dubte, el col·laborador científic més destacat.

Cal dir que Laporte va assolir una posició privilegiada dins el laboratori. Format a l'escola del doctor Valdecasas, el 1967 guanyà la Càtedra de Farmacologia de la Universitat de Cadis, i passà després a València i a l'Autònoma de Barcelona, de la qual fou rector. Després tenim la seva carrera política com a conseller de Sanitat i d'Ensenyament, també com a diputat al Parlament de Catalunya, i els últims anys, la presidència de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya i de l'Institut d'Estudis Catalans. L'obra de Josep Laporte (1922-2005) no ha d'ésser pas glossada aquí, on és prou coneguda en molts dels seus aspectes, en aquest institut del qual ha estat president. Només volíem marcar la seva estreta relació amb el doctor Esteve, membre que fou també de l'Institut.

Un tercer col·laborador que cal esmentar és Francesc Regné de Otal, farmacèutic, amb el qual hem vist signades vint-i-dues de les seves publicacions, és a dir, una part important de l'obra escrita.